

ІНДУСТРІЯ ЗНИЩЕННЯ ІНАКОДУМСТВА В УКРАЇНІ (кінець 1950-х — 80-ті рр.)

У статті на основі документальних матеріалів розкриваються основні напрями, форми і методи репресивної політики владних структур в Україні наприкінці 1950-х — 80-ті рр., аналізується законодавча та нормативна база, а також механізми політичних репресій щодо десидентського руху в УРСР.

Доводиться констатувати, що курс на лібералізацію радянського режиму, демократизацію суспільного життя, проголошений М. Хрущовим з трибуни XX з'їзду КПРС, не знайшов належної підтримки з боку партійно-державних структур СРСР. На практиці партапарат продовжував керуватись принципами команди о-адміністративної системи, закладеної Йосипом Сталіним,

Уже через кілька місяців після XX з'їзду КПРС вище політичне керівництво ухвалило рішення, які не просто перетинали шлях до плюралізму думок і поглядів, а й націлювали партійні організації, силові структури на всіляку протидію опозиційним настроям серед різних верств населення. Як приклад можна навести постанову ЦК КПРС від 19 грудня 1956 р. "Про посилення політичної роботи партійних організацій в масах і припинення вилазок антирадянських ворожих елементів" [1].

Цікаво, що підготовка листа ЦК КПРС відбувалась за схемою, так голосно засудженої з трибуни XX з'їзду КПРС. Чого, наприклад, варті додатки, зроблені до нього першим секретарем ЦК КП України Олексієм Кириченком, який декларував, що "...кожний комуніст повинен вести боротьбу за втілення в життя рішень партії та уряду проти всіх відступів від генеральної політики партії, марксизму-ленінізму, проти демагогів, розповсюджувачів ворожих провокаційних чуток". Іншого разу він пропонував "...підняти робітників на боротьбу проти ворожих елементів всякого роду підбурювачів, провокаторів, демагогів, проти носіїв чужих нам поглядів і настроїв" [2].

Обговорення листа ЦК КПРС "Про посилення політичної роботи партійних організацій в масах і присікання вилазок антирадянських, во-

рожих елементів" вилилось у гучну політичну кампанію, під час якої були зведені нанівець позитивні здобутки, досягнуті в процесі десталінізації в країні, робились реальні спроби реорганізації теорії і практики сталінізму. Саме так сприйняли кампанію по обговоренню листа низові партійні організації [3].

Можна припустити, що схвалені в грудні 1956 року документи дозволили партійним організаціям, правоохоронним органам подолати породжену XX з'їздом розгубленість, націлити їх на жорстку боротьбу з неконформістськими силами.

У відповідності з новими політичними реаліями формувалася і законодавча та нормативна база, яка значною мірою розширювала можливість владних структур у здійсненні політичних репресій. Йдеться передусім про схвалення Закону СРСР від 25 грудня 1958 р. "Про кримінальну відповідальність за державні злочини", введення в кримінальні кодекси союзних республік сумнозвісної статті — "антирадянська агітація та пропаганда" (ст. 62 КК УРСР), численні інструкції та рекомендації КДБ при Раді Міністрів СРСР, Генеральної прокуратури СРСР, Верховного Суду СРСР, підвідомчих їм республіканських органів. Спираючись на них у своїй практичній діяльності. Комітет державної безпеки при Раді Міністрів УРСР зміг відрепортувати про ліквідацію лише за період 1954—1959 рр. 183 націоналістичних та інших антирадянських організацій і груп, притягнення до кримінальної відповідальності 1879 осіб, вжиття профілактичних заходів щодо 1300 громадян. Як особливе досягнення розцінювалось викриття органами держбезпеки 46 антирадянських груп з числа інтелігенції та молоді, які діяли в Київ-

ській, Харківській, Одеській, Вінницькій та інших областях і налічували 245 учасників [4].

Не менш "ефективною" була діяльність спецслужб і в наступні чотири роки. За останніми підрахунками, здійсненими за допомогою радника Голови Служби Безпеки України, генерал-лейтенанта Володимира Пристайка, за політичними статтями в згаданий період було притягнуто до кримінальної відповідальності 219 осіб. Однак, і ці результати, як переконуємось, не влаштували московське керівництво.

КДБ при Раді Міністрів СРСР своїм наказом за № 00175 від 28 липня 1962 р. "Про посилення боротьби органів держбезпеки з ворожими проявами антирадянських елементів" вказував на наявність ще значної кількості антирадянських угруповань, численних випадків розповсюдження антирадянської літератури. Виходячи з цього, Комітетом держбезпеки при Раді Міністрів УРСР були розроблені спеціальні заходи щодо протидії ворожим елементам, затверджені постановою президії ЦК Компартії України від 11 жовтня 1962 р. [5]

Таким чином, політична відлига другої половини 50-х — початку 60-х рр., процес реабілітації жертв незаконних репресій періоду сталінізму супроводжувалися переслідуваннями інакодумців хоча і меншими за своїми масштабами і дещо іншими за спрямуванням, однак не менш сумнівними й аморальними. Усунення М. Хрушова від влади не призупинило розмах політичних репресій щодо дисидентів в Україні.

У фондах ЦК КПРС, ЦК Компартії України, місцевих партійних органів другої половини 60-х—80-х рр. знаходимо чимало яскравих документів, які визначали "генеральну лінію боротьби з українським буржуазним націоналізмом". У суворій відповідності з ними формувалася ідеологічна і правова основа для переслідування активних учасників українського національного руху. Причому, своєрідними координаторами усієї роботи, спрямованої проти інакодумства, залишалися центральні та місцеві партійні органи, а також створені у відповідності з постановою ЦК КПРС від 17 червня 1967 року П'яте управління КДБ при Раді Міністрів СРСР, п'ять управлінь, відділи, відділення в територіальних органах держбезпеки [6].

Блискучим винаходом органів КДБ стало т. зв. "профілакування" громадян, яке на практиці означало ніщо інше як їх залякування можливим застосуванням найрізноманітніших заходів, включаючи кримінальну відповідальність. Відомо, що лише в 1967 р. в СРСР в цілому таким чином було "профілаковано" 12155 осіб [7].

Великого значення "профілакуванню" надавав особисто голова КДБ при Раді Міністрів

СРСР Юрій Андропов. Прагнучи підняти його на вищий щабель, 11 жовтня 1972 р. він разом з Генеральним прокурором СРСР Романом Руденком виступив ініціатором прийняття Указу Президії Верховної Ради СРСР, яким органам КДБ дозволялося робити офіційне письмове попередження з вимогою "припинення політично шкідливої діяльності та роз'ясненням наслідків, які може спричинити її продовження". Текст згаданого документа був схвалений політбюро ЦК КПРС 16 листопада 1972 р. і механічно проштампований Президією радянського парламенту 25 грудня 1972 р. [8].

У відповідності з вищеозначеним указом в СРСР офіційні попередження були оголошені майже шести тисячам громадян. Беручи до уваги, що приблизно третина злочинів за політичними статтями припадала на Україну, можна умовно припустити, що в республіці застереження органів КДБ отримало близько 2 тисяч осіб.

Дієвим профілакуванням громадян займалися і партійні організації республіки, які, прикриваючись ідеями інтернаціоналізму, бездумно викоринювали будь-які паростки національного, безжалісно випікали національні почуття з суспільної свідомості.

Зокрема, широка антиукраїнська кампанія здійснювалась у республіці у відповідності з постановою президії ЦК КПУ від 11 травня 1966 р., прийнятою на основі інформації Верховного Суду УРСР, Прокуратури УРСР та Комітету державної безпеки при Раді Міністрів УРСР про "пожвавлення націоналістичних елементів".

Повністю використавши можливості місцевих партійних комітетів, первинних партійних організацій, вище політичне керівництво республіки, підсумовуючи кампанію по боротьбі з проявами націоналізму, мало підстави констатувати, що "...відповідні організації та установи накреслили цілий ряд заходів, спрямованих на поліпшення ідейно-виховної роботи, піднесення рівня марксистсько-ленінського навчання. На партійних зборах і зборах колективів, в індивідуальних бесідах були викриті помилки в ідеологічній роботі, засуджені нездорові настрої. По відношенню до товаришів, прізвища яких згадувалися в доповідній, було вжито заходів..." [9].

Наявні документи дозволяють твердити, що і в першій половині 1970-х років проводився спланований в ідеологічних відділах ЦК КПУ справжній погром осередків інакодумства — наукових установ, творчих спілок, громадських організацій. Здійснити "ідеологічні чистки" доручалось новопризначеному (жовтень 1972 р.) секретареві ЦК КПУ Валентину Маланчуку.

Лише за півроку свого перебування на посту секретаря ЦК В. Маланчук ініціював і подав на

розгляд вищого політичного керівництва низку постанов, пов'язаних з патріотичним та інтернаціональним вихованням творчої інтелігенції. Серед них: "Про політичну роботу видавництва "Дніпро" (16.01.1973 р.), "Про заходи по поліпшенню роботи Державного театру опери та балету УРСР імені Т. Г. Шевченка" (12.06.1973 р.), "Про недоліки в роботі харківського відділення Спілки письменників України, редакції журналу "Прапор" і видавництва "Прапор" (26.06.1973 р.) та інші [10].

На основі цих та інших партійних документів, як відзначав сам В. Маланчук, було відлучено від роботи ряд провідних вчених, позбавлено можливостей реально впливати на творчий процес відомих діячів української культури, "...переглянуті, скориговані поточні та перспективні плани видавництв, наукових закладів, організацій і підприємств системи Держкіно, Міністерства культури, Державного комітету з телебачення і радіомовлення, творчих Спілок і товариств. Внесено зміни і уточнення до планів спорудження пам'ятників і монументів, будівництва музеїв під відкритим небом (с. Пирогове, о. Хортиця), організації історико-культурних комплексів" [11].

Однак, і цей широкий комплекс заходів здавався командуючому ідеологічним фронтом України явно недостатнім.

13 квітня 1973 р. ЦК Компартії України за поданням секретаря ЦК КПУ В. Маланчука схвалив розгорнуту програму протидії ідеології націонал-комунізму, яка, на думку головного режисера нової політичної кампанії, повинна була ознаменувати собою "рішуче посилення боротьби проти ідеології націонал-комунізму. ґрунтовне і всебічне викриття ворожої марксизму-ленінізму ідейно-теоретичної сутності і політичного спрямування націонал-комунізму всіх різновидів, особливо українського". В контексті тогочасних політичних процесів не важко помітити, що вищезначена кампанія ставила перед собою не так завдання нейтралізації теоретичної спадщини націонал-комуністичних течій періоду визвольних змагань 1917—1920 рр., як спрямовувалась, за визначенням того ж Маланчука, проти "сучасних трубадурів націонал-комунізму".

Жорсткий ідеологічний пресинг, введений апаратом ЦК Компартії України в 70-х роках викликав найнегативнішу реакцію в українському суспільстві. Керівники наукових установ, провідні українські вчені, відомі діячі культури відверто висловлювали своє невдоволення розгулом реакції, відкритою розперезаністю антиукраїнських сил.

Щоб заспокоїти громадську думку, вище політичне керівництво республіки, не без погод-

ження з Москвою, пішло на увільнення у квітні 1979 р. В. Маланчука з посади, змінивши його на менш одіозну фігуру Олександра Капта.

Вже через кілька місяців нове ідеологічне керівництво наочно виявило певний "лібералізм" у національних питаннях, увійшовши в політбюро ЦК Компартії України з пропозицією припідняти щільну завісу суцільного мовчання перед іменами Григорія Кочура, Василя Захарченка, Михайла Брайчевського, Івана Дзюби, Олексія Ставицького [12].

Однак, останнє продемонструвало не так зміщення політичних акцентів, як стало однією із спроб подолати прірву між політичним керівництвом та українською інтелігенцією, породженою трагічною "епохою маланчукізму*".

У незмінності курсу переконуємось, ознайомившись з інформацією першого секретаря Київського міськкому КПУ Юрія Єльченка, який інформував ЦК Компартії України про застосування в 1981—1982рр. заходів адміністративного та громадського впливу до 625 жителів Києва "за здійснення ідейно незрілих і політично шкідливих дій". Увагу міського комітету партії привернув і той факт, що 65 відсотків зафіксованих "антигромадських проявів" були пов'язані з інженерно-технічними працівниками і художньою інтелігенцією, 20 відсотків — учнівською і студентською молоддю, 15 — робітниками і службовцями. Як твердив Ю. Єльченко, всі вони перебували в полі зору міськкому партії та адміністративних органів [13].

Наведені нами факти яскраво і переконливо свідчать про те, що республіканська партійна організація, незмінно рухаючись у кільватері вищого політичного керівництва СРСР, перебрала на себе серед іншого і репресивні функції. Здійснюючи ідеологічне обґрунтування репресій, вона одночасно безжалісно викорінювала будь-які прояви інакодумства, карала непокірних у партійному, комсомольському, службовому порядкух, позбавляла особистість можливості знайти своє, притаманне лише їй, місце в суспільному житті.

Не менш помітною була роль політичного керівництва держави в цілому, і республіки, зокрема, в підготовці та проведенні сумнівних судових процесів над інакодумцями, які скалічили долю багатьом українським патріотам.

На боротьбу з інакодумством була повністю зорієнтована радянська Феміда, яка, знявши з очей темну пов'язку і відмовившись від традиційних терезів, запопадливо прислухалася до того, що наказували їй зі Старої площі та Луб'янки. Не запротестувала вона, коли в середині 60-х років керівництво КДБ при Раді Міністрів СРСР та Генеральної прокуратури СРСР, під-

тримуване відділом адміністративних органів ЦК КПРС, порушило питання про необхідність удосконалення законодавчої бази для боротьби з інакодомством, зростаючою і міцніючою опозицією. Йдеться про відому записку В. Семичастного та Р. Руденка від 8 червня 1966 р., опубліковану вперше М. Охотіним, М. Петровим та А. Рогинським у популярному російському тижневику "Огонек" [14].

Авторів згаданого документа вже не влаштували ст. 70 ЮС РРФСР (ст. 62 КК УРСР), ст. 7 Закону СРСР "Про кримінальну відповідальність за державні злочини" від 25 грудня 1958 р., які, на їхню думку, залишали поза увагою цілий ряд "антирадянських проявів". У зв'язку з цим пропонувалось доповнити главу 9 ("Злочини проти порядку управління") Кримінального кодексу РРФСР та відповідних глав кримінальних кодексів інших союзних республік статтями, які встановлювали б кримінальну відповідальність: "за розповсюдження в усній та письмовій формі свідомо наклепницьких вигадок, що паплюжать радянський державний і суспільний устрій; наругу над державним прапором і гербом Союзу РСР та союзних республік; за організацію та активну участь у зборищах, які грубо порушують громадський порядок" [15].

Так народилась сумнозвісна стаття 190^і КК РРФСР та аналогічна стаття 187^і в українському Кримінальному кодексі. Пропозиції КДБ при Раді Міністрів СРСР та Генеральної прокуратури СРСР 10 вересня 1966 р. отримали схвалення секретаріату ЦК КПРС, а через п'ять днів відповідне рішення затвердило політбюро ЦК КПРС.

Жадоба законотворчості не полишала й українських чекістів. 10 червня 1969 р. голова КДБ при Раді Міністрів УРСР В. Нікітченко звернувся до ЦК Компартії України та свого московського керівництва з листом, у якому обґрунтував необхідність встановлення кримінальної відповідальності не лише за антирадянську пропаганду та агітацію, здійснену навмисно, як це передбачала ст. 62 КК УРСР, а й за ті ж дії, якщо вони вчинені ненавмисно, але спричинили шкоду радянській владі [16].

Можна собі уявити, наскільки б розширилися можливості органів держбезпеки, якби пропозиція В. Нікітченка отримала підтримку у коридорах влади. Однак здоровий глузд все-таки взяв гору над відомчими амбіціями. Прокурор республіки Ф. Глух, голова Верховного Суду В. Зайчук та голова Юридичної комісії при Раді Міністрів УРСР А. Якименко обережно зауважили, що вказану пропозицію не підтримують, тому що в ній не враховується умисел злочину, а це є важливою складовою підстави для кримі-

нальної відповідальності. Власну думку щодо пропозицій українського КДБ мав і завідуючий сектором адміністративних органів ЦК КПРС Олександр Сухарев, який вважав, що наявні в Кримінальному кодексі статті дають всі можливості для боротьби з різноманітними антирадянськими проявами [17].

Характерно, що в умовах "перебудови", "гласності", "демократизації" владні структури, очолювані тими ж знайомими нам партпаратниками, не бажали так просто відмовитись від сумнозвісних статей. Під керівництвом одного з найближчих соратників М. Горбачова — Анатолія Лук'янова — готувалися законодавчі й нормативні акти, які передбачали часткову редакцію ст. 70 КК РРФСР та відповідних статей у кримінальних кодексах союзних республік і залишення без будь-яких змін статті 190^і КК РРФСР (ст. 187^і ККУРСР) [18].

Спираючись на напрацьовану законодавчу та нормативну базу, активно борючись з "антирадянськими елементами" Комітет держбезпеки при Раді Міністрів СРСР і в першу чергу його П'яте управління, створене під безпосереднім керівництвом Пилипа Бобкова. Останній, одягнувши мундир у 1945 р. при Л. Бері, залишався визнаним лідером ідеологічної контррозвідки аж до 1991 р.

Кожен з відділів П'ятого управління працював на певному, чітко окресленому напрямку. Наприклад, 1 відділ, очолюваний генералом Іваном Абрамовим, займався інтелігенцією та органами друку. 3-й відділ спеціалізувався на молоді, а їхні колеги з 4-го опікувалися церковними справами. Спеціальні підрозділи орієнтувалися на "націоналістів", "анонімників" тощо. Отже, в середині 60-х років в СРСР діяв міцний і розгалужений апарат ідеологічної контррозвідки, який спирався на відповідну законодавчу і нормативну базу, дієву допомогу "добровільних помічників" [19].

Таким чином, перші симптоми повернення до виправданої репресивної політики, засудженої з трибуни ХХ з'їзду, з'явилися вже при Хрущові. Не відмовилось від неї і нове вище політичне керівництво, очолюване Л. Брежньєвим. Більше того, переслідування опозиції на тлі боротьби з "пережитками" українського буржуазного націоналізму", ствердження ефемерного "зближення націй", ганебних і протиправних акцій у Чехословаччині, Афганістані, інших регіонах розглядалося ним не лише як покарання незгодних, а як своєрідний засіб впливу на суспільну свідомість.

Як дізнаємось з довідки прокурора УРСР Ф. Глуха, голови КДБ при Раді Міністрів УРСР В. Федорчука, голови Верховного Суду УРСР

А. Якименка від 2 листопада 1971 р., правоохоронні органи республіки саме так розуміли свої завдання, які провели в другій половині 60-х років "певну роботу по попередженню злочинів і вихованню громадян в дусі високої політичної пильності і неухильного виконання радянських законів" [20].

Лише за період з 1967 р. по червень 1971 р. органами КДБ України було профілактовано понад 6 тисяч громадян. За цей же проміжок часу до кримінальної відповідальності "за антирадянську агітацію та пропаганду" (ст. 62) притягалося 87 громадян. З них: робітників — 27, або 31 %; службовців — 30, або 34 % (в т. ч. — 9 викладачів середніх шкіл та інститутів, 1 доцент, 1 молодший науковий співробітник); колгоспників — 2; учнів — 3; ніде не працюючих — 9; ув'язнених — 16. Серед притягнутих до кримінальної відповідальності осіб у віці від 18 до 34 років — 57, або 66 %; від 35 до 45 років — 23, або 26 %; українців — 58, або 67 %, росіян — 24, або 27, 5 %; членів КПРС — 6; членів ВЛКСМ — 13; осіб з середньою освітою — 40, або 46 %; з вищою освітою — 26, або 36 %; з незакінченою середньою освітою — 13, або 15 %; з нижчою освітою — 8 [21].

Як правило, порушення кримінальних справ за проведення антирадянської агітації та пропаганди здійснювалось передусім за діяльність, пов'язану з розповсюдженням самвидаву.

У 1967 р. за цей різновид "злочину" було заведено 19 чол.; 1968 — 9, 1969 — 22, 1970 — 25, у першій половині 1971 — 12. Більше всього було притягнуто у Львівській області — 12 чол., Івано-Франківській — 8, Київській — 7, Ворошиловградській та Донецькій — по 6, Тернопільській і Кіровоградській — по 5.

Вагомими "здобутками" відзначалася діяльність органів КДБ та прокуратури України і в боротьбі з "розповсюдженням свідомо наклепницьких вигадок, що ганьблять радянський державний і суспільний устрій" (ст. 187), внаслідок чого в 1967 — першій половині 1971 р. було заведено 137 громадян. З них у Ворошиловградській області — 31, Миколаївській і Донецькій — по 14, Київській — 13, Харківській — 11 [22].

Наведена статистика, на жаль, не враховує 1966 року, коли владні структури активно випробовували механізм судових репресій щодо найактивніших учасників українського національного руху. Кинувши за ґрати в серпні-вересні 1965 р. 24 інакодумці, 19 з них вони посадили на лави підсудних. Інші з різних причин були звільнені від покарання [23].

Воістину єзуїтським засобом придушення інакодумства залишалась у досліджуваний період каральна психіатрія, яка спиралась на спеці-

альні, вироблені на замовлення науково-медичні концепції, ряд завжди покладистих лікарів, котрі зневажили виголошену після студентської лави клятву Гіппократа.

При цьому не варто вважати каральну психіатрію винаходом останніх чотирьох десятиріч. Примусове лікування та ізоляція "бунтарів" у психіатричних лікарнях активно застосовувались в СРСР і в 20-х—30-х роках, хоча и не отримали такого розголосу. До 1945 р. функції медичних в'язниць, в тому числі й для українських політв'язнів, виконували окремі відділки звичайних психіатричних лікарень системи Народного комісаріату охорони здоров'я. Однак, уже в перші повоєнні роки на базі відповідних лікувальних закладів Ленінграда і Казані розгорнули свою діяльність спеціальні психіатричні лікарні системи Міністерства внутрішніх справ СРСР [24].

На початку 60-х років збільшення випадків примусових госпіталізацій, відомча неузгодженість поставили на порядок денний створення спеціальної психіатричної лікарні в Україні. Міністр внутрішніх справ УРСР Іван Головченко в 1962 р. намагався заручитися підтримкою Голови Ради Міністрів України Володимира Щербицького у створенні такого закладу на базі судово-експертного відділення Київської психіатричної лікарні ім. академіка Павлова [25].

Розширення функцій каральної психіатрії обумовило подальші кроки в цьому напрямку, їхнє обґрунтування було викладене, зокрема, в 1967 р. у доповідній записці ЦК КПРС голови КДБ при Раді Міністрів СРСР Андропова, Генерального прокурора СРСР Руденка, міністра внутрішніх справ СРСР Щолокова, першого заступника міністра охорони здоров'я СРСР Данилова про розширення мережі лікувальних закладів для психічно хворих.

Підтримавши викладені у згаданому документі пропозиції, секретаріат ЦК КПРС своєю постановою від 6 жовтня 1967 р. доручив Держпланові СРСР внести пропозиції про виділення додаткових капіталовкладень на 1968—1970 рр. для будівництва нових та розширення наявних психіатричних лікарень, зобов'язав уряди РРФСР та УРСР, Московську Раду, виконкоми Ленінградської та Київської обласних та міських Рад "відшукати додаткові площі для переобладнання їх під спеціальні психіатричні заклади, а також негайно вирішити питання госпіталізації проживаючих у Москві, Ленінграді, Києві психічно хворих громадян, з боку яких можливі суспільно небезпечні дії". 17 січня 1968 р. рішення вищого політичного керівництва без застереження проштампувала президія Ради Міністрів СРСР [26].

Враховуючи, що ініціатором доповідної записки ЦК КПРС виступав ніхто інший, як голова КДБ при Раді Міністрів СРСР, можна бути переконаним в тому, що його передусім турбували проблеми дискредитації і суцільної ізоляції інакодумців.

Як переконаємось із доповідної записки голови КДБ при Раді Міністрів УРСР В. Нікітченка, ЦК КПУ, наполягаючи на розширенні мережі психіатричних закладів і навіть створенні "спеціальних трудових колоній для психічно хворих громадян, схильних до здійснення небезпечних антигромадських вчинків", він перш за все мав на увазі опікуваних його відомством осіб.

Керівник спецслужби, хоч як це парадоксально, був глибоко переконаний у тому, що збільшення спеціальних психіатричних лікарень сприятиме скороченню "розповсюдження злісних антирадянських документів, вчинення хуліганських написів у громадських місцях, зменшенню кількості листів, направлених у різні інстанції" [27].

Генерала В. Нікітченка передусім хвилював "стан здоров'я" Олексія Горошка з Кіровограда, Ольги Коновалової з Донецька, затриманих за розповсюдження антирадянських листівок; Бориса Ісаєнка з Харкова, Йосипа Маневича з Кам'янця-Подільського, Івана Караваєва з Кіровограда, авторів листів, заяв, петицій на адресу керівництва СРСР та УРСР, міжнародних організацій; Івана Грищука з Вишгорода, який скликав стихійний мітинг протесту будівників Київської ГЕС [28].

Цілком очевидно, що врахувати інтереси органів охорони здоров'я, покликаних стояти на варті інтересів хворого і силових структур, зацікавлених у всьому вдосконаленні механізму каральної психіатрії, було нелегко. Це засвідчило бродіння в процесі розробки нормативної бази для примусової госпіталізації громадян. Досить розпливчато виглядав спільний наказ Міністерства охорони здоров'я СРСР та Міністерства внутрішніх справ СРСР № 345/209 від 15 травня 1969 р. "Про заходи по попередженню громадсько-небезпечних дій психічно хворих" [29]. Не могла назвати речі своїми іменами й "Інструкція по невідкладній госпіталізації психічно хворих, що становлять громадську небезпеку", затверджена 26 серпня 1971 р. Міністерством охорони здоров'я, погоджена з Генеральною прокуратурою СРСР та Міністерством внутрішніх справ СРСР. Тому всі без винятку випадки примусової госпіталізації, як зауважує правозахисник Анатолій Корягін, здійснювались всупереч існуючим нормативним документам [30]. Наскільки активно працював конвеєр примусового лікування, а точніше — "соціально-медичного перевиховання" на рубежі 60-х—70-х років,

довідуємось з інформації від 2 листопада 1971 р. за підписом Прокурора УРСР Ф. Глуха, голови КДБ при Раді Міністрів УРСР В. Федорчука, Голови Верховного Суду УРСР А. Якименка.

Лише в 1967 — першому півріччі 1971 рр. за антирадянську пропаганду та агітацію, розповсюдження "наклепницьких вигадок на радянський державний та суспільний лад" в судовому та позасудовому порядку, через правоохоронні та медичні органи було примусово госпіталізовано 249 громадян [31].

Серед тих, хто в 60-х—80-х роках відчув на собі всі "досягнення" та "нововведення" каральної психіатрії, були: Микола Скоков, Василь Кондрук, Павло Скочок, Василь Триш, Василь Спиненко, Микола Сорокін, Борис Ковгар, Микола Плахотнюк, Леонід Плющ, Григорій Токаюк, Федір Король, Анатолій Лупиніс, Анатолій Ільченко, Ольга Ющенко, Віктор Зеркальцев, Любов Настусенко та багато інших.

Особливу небезпеку несли в собі масові операції, здійснювані напередодні важливих громадсько-політичних або міжнародних заходів — з'їздів, візитів лідерів зарубіжних країн, спортивних змагань. Наприклад, сотні тисяч киян та зарубіжних гостей, що спостерігали в столиці України за програмою XXII Олімпійських ігор, навіть не здогадувались про поневіряння 320 громадян, примусово запроторених до психіатричних лікарень напередодні великого спортивного свята [32].

Разом з тим, було б хибним вважати, що злочини проти людини, етапування у в'язниці й табори кращих представників інтелігенції, одягання гамівної сорочки на інакодумців залишалися непоміченими серед громадськості, не знаходили відгуку в українському суспільстві.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що в кінці 50-х — першій половині 80-х років політичні репресії в Україні, хоча і поступалися періоду 20-х — першої половини 50-х років за своїми масштабами, однак набували не менш потворних форм. Усе це найнегативнішим чином вплинуло на духовне життя республіки, сприяло поступовому утвердженню в ній атмосфери байдужості й нігілізму.

Своєрідною реакцією на діяльність опозиційних сил стали політичні репресії, які планомірно і цілеспрямовано здійснювались проти її найактивніших учасників, мали свою логіку і закономірність. По-друге, політичні репресії проводились за допомогою створеного розгалуженого карального апарату і спирались на відповідну законодавчу та нормативну базу. По-третє, "ідеологічні чистки", обмеження інтелектуальної свободи найнегативнішим чином позначились на духовних процесах в Україні.

- i. ЦДАГО України.— Ф. 1, оп. 24, спр. 4256.— Арк. 128—131.
2. Там само.— Спр. 4257.— Арк. 188.
3. ЦЗСД.— Ф. 89, оп. 6, спр. 4.— Арк. 51—60.
4. ЦДАГО України.—Ф. і, оп. 16, спр. 85.—Арк. 248.
5. Там само.— Спр. 109.— Арк. 428.
6. ЦЗСД.— Ф. 89, пер. 51, спр. 3.— Арк. 1.
7. Там само.— Арк. 8.
8. Там само.— Пер. 25, спр. 41.— Арк.1—5.
9. ЦДАГО України.— Ф. і, оп. 24, спр. 6160.— Арк. 16.
10. Там само.— Оп. 25, спр. 869.— Арк. 2.
11. Там само.— Арк. 3.
12. Національні відносини в Україні у ХХ ст. 36. док. і мат.— К., 1994.— С.437—438.
13. ЦДАГО України.—Ф. 1, оп. 25, спр. 2548.— Арк. 2.
14. "...До трех лет лишения свободы"// Огонек.— 1993.—№ 19—20.—С.22—23.
15. Там само.
16. ЦДАГО України.—Ф. і, оп. 25, спр. 205.— Арк. 82—87.
17. Там само.— Арк. 78—80.
18. ЦЗСД.—Ф. 89, пер. 18, спр. 116.—Арк. 1—5.
19. *Альбац Є.* Мина замедленного действия. Политический портрет КГБ.— М., 1992.— С. 96—100.
20. ЦДАГО України.—Ф. I, оп. 25, спр. 546.—Арк. 75.
21. Там само.— Арк. 76.
22. Там само.— Арк. 78.
23. Там само.— Оп. 24, спр. 5991.— Арк. 116.
24. Державний архів Міністерства внутрішніх справ України (далі — ДА МВСУ).— Ф. 3, оп. I, спр. 257.— Арк. 258.
25. Там само.— Спр. 261.— Арк. 108.
26. ЦЗСД.— Картотека постанов Секретаріату ЦК КПРС.
27. ЦДАГО України.— Ф. 1, оп. 25, спр. 370.— Арк. 5, 11.
28. Там само.— Арк. 6.
29. Там само.— Арк. 14.
30. Архів УСБУ у Харківській обл.— Спр. 034144, т. 3.— Арк. 2.
31. ЦДАГО України.— Ф. 1, оп. 25, спр. 546.— Арк. 79.
32. ДА МВСУ.— Ф. 54, оп. 1, спр. 556.— Арк. 170.

Bazhan O. G.

OTHERWISE MIND ANNIHILATION INDUSTRY
IN UKRAINE
(late 1950TH—80TH)

The author analyses a legislative and normative base and also mechanisms of political repressions for dissident movement in the Ukrainian SSR, reveals basic directions, forms and methods of repressive policy of masterful structures in Ukraine during the late 1950th — 80th on the base of specific documentary materials.